

Moč in nemoč znanosti

Miha Kosovel

Poljska je res drugačna dežela. Tu se krščanstvo čuti na vsakem ovinku. Nune in patre vseh barv se vidi po mestih, kako se vsepovsod sprehajajo. V Krakovu se jih videva pri nakupovanju v veleblagovnicah in celo v restavracijah s hitro hrano. Mesto na vsakih nekaj metrov krasijo kapelice in bazilike, v katerih je, v nasprotju s preostalo Evropo, veliko več vernikov kot turistov. Poljska je verjetno edina dežela, ki je izstopila iz komunizma vsaj toliko verna, kot je vanj prišla. Idilično delavsko realsocialistično utopično mestece Nowa Huta, zgrajeno v poznih 40. in zgodnjih 50. letih minulega stoletja, ki je sčasoma postalo krakovska četrt, je bilo že leta 1957 prizorišče nasilnih konfrontacij med policijo in protestniki, ki so od oblasti zahtevali dovoljenje za zazidavo cerkve. Oblast je nazadnje popustila in ljudstvo je postavilo velik železen križ na prostor, kjer naj bi bila cerkev. Vendar je bilo potrebnih še mnogo protestov in nekaj mrtvih (ter politični genij, krakovski nadškof Karol Wojtyła), da je nazadnje leta 1977 cerkev zrastle. Staro jedro Krakova je prepredeno z ulicami poimenovanimi po tolikih svetnikih, kot jih sam sveti oče pozna. In po sprehajanju po teh ulicah sem prvič v življenju videl nekaj, kar v izven angleško govorečem ozemlju nisem nikoli pričakoval – protest ateistov. Ja, Poljska je res čudna dežela.

Protestniki, ki so skoraj zasedli manjši trg v centru mesta so bili opremljeni z zastavami, kjer je na veliko pisalo RAZUM. Povabili so tudi nekega Angleža (zelo verjetno pripadnika Dawkinsovega gibanja), ki je spregovoril nekaj o verskem okultizmu, ki naj bi zapirala oči državljanom te prelepe države, in nekaj o potrebi presveteleljne misli znanosti, ki naj bi nas osvobodila zadrčnosti stare dobe, ki še vedno kraljuje za marsikaterim čelom.

Res je, da se taki protesti na kontinentu lahko zgodijo zgolj na Poljskem, vendar je takšna miselnost že dolgo prisotna v drugih evropskih krajih, v katerih prav zato takšnih protestov niti ne potrebujejo več.

Ker tema te revije ni politika in religija, temveč politika in znanost, se tu ne bomo obregnili ob zgoraj omenjeno problematiko. Osredotočili se bomo predvsem na znanost in njeno povezavo s svobodo oz. osvoboditvijo. Od začetka moderne znanosti, predvsem in eksplicitno pa od razsvetljenstva dalje, svoboda kot politični projekt hodi z roko v roki z znanostjo. Znanost naj bi podala objektivno kritiko starih institucij, ki so tlačile ljudstvo in so temeljile na nerazumskih postavkah (bile so božje, krvno ali kako drugače uteme-

ljene), in s tem pomagala ustvariti novo, na razumu utemeljeno družbo. Spisek teoretikov je dolg, preko francoskih razsvetljenčev mimo Kanta do Marxa in naprej.

VEDNOST IN ZNANOST

Najprej bi rad postavil razloček v zgodovinskem razumevanju latinske besede *scientia*. Nedavno sem na nekem omizju na državni televiziji slišal teologa in filozofa ter profesorja antične filozofije dr. Roberta Petkovška, ki je rekel, da ni nasprotja med znanostjo (*scientia*) in vero, saj obe označujeta neko vedenje, neko vednost. Nasprotje znanosti (*scientia*) je potemtakem, kot pravi Petkovšek, nevednost. Seveda takšno poimenovanje *scientie* je pravilno, če govorimo o predmoderni *scientii*. Vendar po mojem mnenju ne velja za moderno znanost.

Za blagor opisnih razlogov bi tu uvedel razlikovanje med predmoderno in moderno *scientio*, kot razlika med vednostjo in znanostjo. Razlika med vedeti in (po)znati.¹

V vednost lahko med drugim vključimo izročila stare dobe, kot so indijska vedanta, judovsko in krščansko biblično razmišljanje, kabalizem, kitajsko izročilo in posledično kitajsko filozofi-

jo. Še posebno se je kot izraz uveljavila v starem in srednjem veku v grški metafiziki, v sholastiki in teologiji. Za vednost je značilna želja po razjasnjevanju in ugotavljanju reda v kozmosu in prostora nadnaravnega, naravnega ter človeka v njem. Vednost vključuje celotnega človeka, celoten njegov spoznavni aparat in v samo spoznanje vključuje tudi njega samega. Cilj spoznanja je osvoboditev. Človek, ki živi v skladu z resnico je osvobojen (odrešen). Osvobojen vpetosti v vsakodnevni svet, svet produkcije in retribucije. Zato takšno misel je značilno, da želi biti neafektna. Misel zgolj zaradi resnice. Vsaka misel, ki podlega afektom, se razdrobi, izgubi svojo celostnost in se spet porazgubi v svetu. Misel, ki ni misel zaradi resnice same, ni več vednost, saj postane uporabna.

Poskušali smo uvideti pojem scientia v dvojici vedeti in (po)znati. Vednost je zavest (*scientia* je *conscientia*). Simbol vedenja je luč – razsvetliti, razjasniti. Vedenje je razjasnjevalno. Nasprotno pa je znanje akumulativno. Znati jezike, poznati prave ljudi nas tudi osvobaja, vendar na nek povsem drugačen način. (Po)znanje je praktično. Osvobaja nas v tem svetu, pomaga nam, da bi bolje preživeli. Več kot (po)znaš, več veljaš.

Znanost, katere seme zasadi Aristotelova fizika, ki kali v renesansi, se razrase v novem veku in doseže svoje zmagoslavje v 18. stoletju, ima popolnoma drugačno logiko od vednosti. Znanost zbira informacije, da bi jih lahko uporabila. Zaradi tega nasprotje znanosti ni nevednost, saj je preprosto nemogoče poznati vse te informacije. Nasprotje znanosti je nepoznavanje določenega področja. Če ne poznamo statike nismo nevedni, ampak ne moremo postaviti mosta. Če ne poznamo kvantne mehanike, nismo nevedni, samo čipa ne moremo narediti.

Lik, ki predstavlja vednost, je Buda ali Janez Krstnik. Lik, ki predstavlja znanost, je kapitan Nemo, odrasli otrok, ki na svoji podmornici Nautilus doseže karkoli si zaželi le s pritiskom na

gumb. (Zanimivo, da si ne moremo nikoli predstavljati lika genijalnega znanstvenika kot moralno pozitivnega.)

Že od Francisca Bacona dalje je osnovna znanstvena metodologija ista. Da je nekaj resnično, mora biti dokazano. In nekaj je dokazljivo z eksperimentom. Vse ostalo je zgolj spekulacija in okultizem.

Da ne bomo primorani izbrati, katera stran je resnična in katera ne, ali da ne pademo v relativizem, moramo podati krajšo obrazložitev.

KRATEK EKSKURZ: RESNICA IN VPRAŠANJE

Dandanes je zaradi pomenske inflacije postala beseda resnica cel bavnjav. Ljudje so se navadili v debatah, ko je omenjena beseda resnica, govoriti nekaj nasprotnega, za kar jo razumejo v vsakodnevem življenju. Vendar vsak stavek, ki ga v vsakodnevem občevanju izrečemo, izrečemo zato, da bi komu resnico podali ali da bi pred njim resnico zakrili. Stavek, ki tega odnosa do resnice ne bi vseboval, bi bil zgolj dada.

Tu ne želim izpeljati kakšne filozofske teorije resnice, temveč zgolj opredeliti pojem resnice, ki in kot se uporablja v vsakodnevem govoru.

Najprej je treba poudariti, da resnica ni tam zunaj. Tam zunaj zgolj je (*ali pa ni*). Resničen ali neresničen pa je lahko samo stavek o tistem, kar je. Ko pridem npr. lačen domov in cimru pojem zadnji kos sira in me naslednji dan vpraša, ali sem mu pojedel zadnji kos sira, mu lahko odgovorim na več načinov. Lahko rečem *da, pojedel sem ga ali snedel sem ga ali pohrustal sem ga*, vsi tej stavki bodo resnični, saj bodo izražali resnico in vsi bodo izražali eno resnico, ne večih. Če rečem *ne, miška ti ga je pohrustala* in se zraven ne pomenljivo nasmejem, bom resnico zakrival oz. bom lagal.

Poleg tega je lahko tudi metafora resnična. Stavek *zunaj je padalo kot iz škafa* izraža resnico, če je nadpovprečno deževalo, in laže, če je zunaj son-

¹ Razlikovanje med vedeti in (po)znati, ki ga podajam, ne temelji na nikakršni literaturi, ki bi jo vsaj jaz poznal, in ima bolj deskriptivni kot teoretični pomen. Mogoče je ni moč zaslediti tudi zaradi specifičnosti slovenskega jezika, kjer sta poznati in znati sorodni, čeprav jezikoslovno različni besedi. Te sorodnosti ni zaznati v drugih meni poznanih slovanskih jezikih. Trojica *vedeti, znati, poznati* je v češčini *vědět, umět, znát*, kot v poljščini *wedzieć, umieć, znać*, medtem ko je v srbohrvaških jezikih zaobsežena v eni sami besedi *znati*, kot v angleščini v *to know*.

ce. Seveda tudi stavek sam zase ne more biti resničen, oz. stavek sam zase je lahko tako resničen kot neresničen. Vsak stavek vsebuje neko implicitno vprašanje in je resničen ali neresničen glede na njega. Stavek *sonce zahaja* je resničen, neresničen pa je če odgovarja na tematiko določene življenjskega dneva nekega posameznika, je pa neresničen v kolikor ga izjavimo na astronomski konferenci, saj iz astronomskega stališča sonce ne zahaja, temveč zemlja kroži. Posameznik, ko izjavlja, vedno izjavlja ali prikriva resnico glede na ta (implicitna ali eksplicitna) vprašanja. To lahko počnemo sproti. Verjetno tudi astronom, ko ne govori striktno o strokovnih temah, izreče npr. da je padla zvezda.

Ta notranja vprašanja, glede na katere je neki stavek lahko resničen ali ne, učeno imenujemo *diskurz*.

Seveda bi lahko v tej temi povedali še marsikaj, vendar je za našo tematiko to čisto dovolj.

KAKŠNO RESNICO PODAJA ZNANOST

O tem, da znanost podaja neko resnico, ne moremo dvomiti. Znanost, v nasprotju z vednostjo, je edina, ki nam lahko nedvoumno resnico tudi servira tako rekoč *ready to use* (pripravljeno za uporabo). Resnični podatki v znanosti so tisti, s katerimi lahko dosežemo določen cilj. Znanstvena resnica je praktična resnica. Znanstvena resnica nam omogoča uporabo določene stvari.

Metodologija znanosti, ki nam omogoča pridobivati znanje (znanstvene resnice), temelji na postopkih dokazovanja in eksperimenta. V (lahko nekoliko naivnem) osnovnem opisu znanost pridobiva resnico/znanje preko opazovanja predmeta in ugotavljanja njegovega delovanja. Čeprav Newton ni razumel, zakaj in kaj naj bi bila gravitacijska sila, jo je z izračunom lahko podal. Podal je zanesljivo formulo o delovanju gravitacije, ki je bila primerna za takojšnjo uporabo. Danes z izsledki relativnostne teorije sicer vemo, da takšna sila sploh ne obstaja, vendar je za gradnjo mostu ali nebotičnika še vedno aktualna. Resnica znanosti temelji na zunanem opazovanju obna-

šanja določenega predmeta. Da je podatek resničen mora biti aplikabilen – torej kako predmet deluje, da ga lahko uporabimo za dosego nečesa. Znanost je tehnična. Znanost hoče ugotoviti resnico delovanja določenega predmeta.

Za znanost velja, če parafriziramo Nietzschejevo izjavo o ženskah, da znanost ni globoka, še plitva ni. Znanost je preučevanje učinkov. Temelji na znanju o učinkih določene stvari. Ne zanima jo, kaj je nekaj, temveč kakšen učinek ima. Znanost o predmetu ne pove nič, pove le kako deluje, kako učinkuje.

Želja vednosti je, da poskuša v sebe vključiti celovitost človekovih vpraševanj. Znanost, vprašanje kako deluje, kako učinkuje neki predmet, je zgolj eno izmed človekovih vpraševanj. Človek je, kot sem poskušal tudi prej pokazati, nenehno v različnih diskurzih, odgovarja na različna vprašanja. Človek znanosti ne obstaja – to je robot, računalnik. S takšnim človekom se ne bi mogli pogovarjati.

Če bi podali vzporednico med znanostjo in vednostjo v zgodovini umetnosti, bi vednost bila predstavljena s cerkvijo v obdobju romanike, znanost pa s pornografskim filmom. Pornografija je umetniški stil, ki je zgolj učinek. Pornografija je zgolj uporabna. Nima globine in niti je noče imeti, oz. pornografija kot pornografija temelji na tem, da je zgolj učinek, zgolj uporabnost. Da po znanosti ocenjujemo vednost je, kot da bi po pornografiji ocenjevali romansko cerkev.²

NAUK IN TEORIJA

Ta svojevrstna pohabljenost znanosti oziroma, kot jo imenuje Béla Hamvas, monomanija raziskovanja, in hkrati njen prostor, ki ga zaseda, kot edina, ki je upravičena, da podaja resnico, pri naša določene probleme v vsakdanjem življenju posameznika.

Czesław Miłosz (*Czesław Miłosz, Pričevanje poezije, šest predavanj o stiskah našega življenja*, KUD Apokalipsa, Ljubljana, 2006), za prikaz problema med otrokom „divjaka“, ki doživlja svet spiritualno, in otrokom naše civilizacije, citira razmišljanje ruskega filozofa Leva Šestova:

² Naprošam bralce, da omenjeno primerjavo ne razumejo kot moralizem ali manipulacijo proti znanosti. Želel sem le začrtati omejitve področja, ki je in mora biti v njeni domeni.

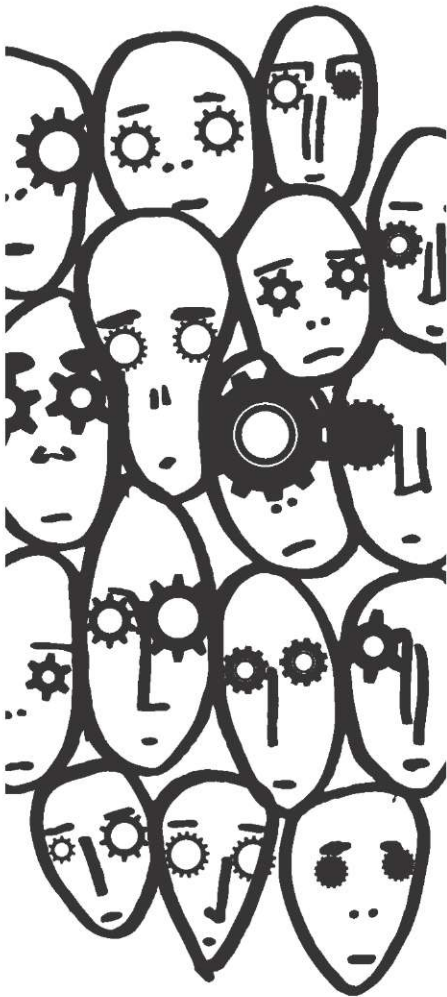
„Drugače je z otrokom v naši družbi. Njegov duh ni obremenjen s pravljicami, ve, da demonov in čarovnic ni, in svoj razum uri v tem, da ne bi verjel v take laži, pa četudi ga vleče k čudežnemu. Po drugi strani pa od najnežnejših let dobiva izčrpne informacije, ki se lahko, kar se tiče verodostojnosti, absolutno kosajo z vsakršnimi marnjami, ki jih pripovedujejo najdomiselnejši pisci pravljic. Rečejo mu na primer – in to tako avtoritativno, da ne ostane, ne more ostati niti senca dvoma – da ni res, da je zemlja negibna, kot je očitno, da se sonce ne vrti okoli zemlje, da nebo ni trdno telo, da je obzorje zgolj utvara.“ Na ta način se poraja „v vsakomer težnja, da bi kot resnico sprejemal samo tisto, kar z vsem svojim bitjem občuti kot zlagano.“

Ta paradoksn status znanosti, kot tiste, ki podaja neko resnico, v katero ne moremo dvomiti, in tisto, katere resnice ne moremo nikoli povsem ponotranjiti, je značilen za občutje človeka v današnjem času. Sodobno občutje tujstva sestoji ravno iz tega vidika: človek mora priznati resnico znanosti in ne sme verjeti sebi, hkrati pa te resnice ne more nikoli zares občutiti, vedno se od nje čuti ločeno. Njegovo občutje sveta pa ostane zgolj kot osebno fantaziranje, osebna patologija.

Seveda bi lahko trdili, da je to problem človeka in ne znanosti. V določeni meri je to res. Da kvantna mehanika deluje tako, kot deluje, se ne moremo pritoževati. Vendar je tu dodatno vprašanje: ali je ta teorija isto resnična, ko jo slehernik prevzame kot resnico? Ali je resničen odgovor na vprašanje *Kakšen je svet na mikro ravni?*

Vzemimo nekoliko lažji in običajnejši primer. Mnogo lastnikov psov ima za resnico to, da je pes neke vrste avtomat, ki sicer čuti lakoto ali bolečino, vendar še vedno deluje po navodilu nagonov. Vendar hkrati tega znanja ne morejo aplicirati, ko se srečajo z njihovim ljubljencem, ne morejo se z njim obnašati kot s sesalcem ali pralnim strojem. Mnogo lastnikov rib ne more tega aplicirati na ribe, mnogo ljubiteljev rož pa niti na rože ne. Podoben primer lahko najdemo tudi pri vprašanih, ki se tičejo ravno nas, ljudi. Mnogo ljudi čisto mirno in brezskrbno zagovarja kot resnico to, da je človek vreča genov, katere edini smoter je, da se razmnoži in te gene prenese naprej. Po tem nauku naj bi bilo vse, kar je povezano z nasprotnim spolom zgolj igra in vsa

občutja zgolj privid in laž, ki nas popelje do spolnega akta in prokreacije. Premnogo takih ljudi pa že v naslednjem hipu izpoveduje večno ljubezen svojim ljubljenim, prakticira kontraceptivno spolnost ter zagovarja homoseksualnost. Kot da

ne bi bilo to v popolnem nasprotju z resnico, ki jo zagovarjajo. Ta shizofreni vidik človekovega razumevanja, kaj je resnica, Béla Hamvas (Béla Hamvas, *Patmos I*, KUD Apokalipsa, Ljubljana,

2010) imenuje kot nauk, v nasprotju s teorijo. „Razlika med naukom in teorijo ni v tem, da je nauk provizorij, teorija pa je nepreklicljiva. Nauk ni zavezujoč. Če iz kakšnega razloga ne ustreza, oblikujem drugega, ki je enako dober ali slab. Teoriji se ni možno izogniti. Teorija ima posledico, predvsem to, da jo je treba realizirati, sicer ni teorija. Če kdo ne sledi svojim naukom, ne pomeni nič, kdor ne sledi svoji teoriji, je nezvest in laže. Nauk je večinoma improvizacija, najpomembnejši razpoznavni znak teorije je, da je univerzalna oziroma je moralno in eksistencialno aktivna. /.../ Nauk je nauk samo zato, ker ni praksa, to ne more niti biti in ga ni mogoče niti uresničiti, stoji abstraktno neuresničen in neuresničljiv, bolj kot manija ali zgrešena ideja, zlagana in irealna postavka, ki tega o sebi ne ve.“ Nauk je arbitrarna točka, ki jo postavimo kot resnico. Deluje kot mašilo, da nam ni treba misliti. Teorija pa je za človeka zavezujoča, saj je hkrati ideja in praksa. Kaže temelje in napotuje na delovanje. Teorija je vednost. Nauk pa je v današnjem svetu znanost. Nauk je mašilo in zato laž ali nepravilni odgovor na vprašanje, ki si ga zastavljamo. Znanost ni laž, ker bi namerno zavajala s svojimi izsledki. Znanost je laž, ker odgovarja na vprašanja, na katere nima pristojnosti. Ker se postavlja na mesto, ki ji ne pripada. Ne moremo si predstavljati človeka, ki bi razumel zgoraj opisano izpeljavo genetike kot teorijo. Ki bi jo jemal resno, po njej živel etiko, ki bi mu pomagala do odločitev v življenju. Vinko Ošlak je nekoč dejal, da glava, um lahko znori, človek pa, hvalabogu, ne. Človekovo razmišljanje je lahko takšno, vendar pa bo njegovo delovanje v vsakdanu vedno bolj normalno in se ne bo držal znanstvenih teorij.

Béla Hamvas znanstveno postopanje za odkrivanje resnice imenuje lucidnost. Oziroma – lucidnost je način gledanja na stvari, ki je rodilo znanost. Lucidnost je presvetlitvena moč, ki išče jasne in direktne ter aplikativne resnice. „Za vse, kar lahko lucidnost misli in si lahko umisli, je značilna nedotakljivost bivanjskih dejstev izven in nad življenjem. Ustavi se na meji metafizike, zato je prisiljena metafiziko zanikati. Ima zgolj nauk, teorije nima. Vidi brez ozadja, brez dejanske globine. Zato je ekstrovertirana, zato se zlahka in zanesljivo giblje na področju zunanje izkušnje in je sposobna notranje razumeti zgolj

kot zunanje. /.../ Ker nima introverzije, nima globine, nima ozadja, nima obraza, nima osebnosti, nima ontološke teže. Z vidika človeka /.../ nima nobenega pomena, pa naj govori karkoli, naj je to res ali ne. /.../ Sij razuma normalnega človeka je kompleksen, pri njegovemu spoznanju sodelujejo duh, modrost, intuicija, razločevalni razum, notranji čut, domišljija, anamneza. Lucidnost je v primerjavi s tem kompleksnim razumom brezosebna in umetna, abstraktna in sterilna.“

POLITIKA Znanosti

Vendar ni naključno, da je lahko le znanost ali lucidnost zasedla prostor tiste, ki lahko kot edina nedvomno izgovarja resnico. Kot smo že prej omenili, je bil cilj vednosti osvoboditev (odrešitev). Tega so se v novem veku zavedali. Tudi znanost, ki je zasedla prostor vednosti, je osvoboditev. Vendar je ena in druga osvoboditev, kot nas uči Béla Hamvas, popolnoma različna.

Dejali smo, da je znanost praktična. Zanima jo ustroj nečesa, kako to deluje. Znanost nam omogoča uporabiti nekaj za dosego nekega cilja, kar pomeni, da nam znanost omogoča manipulacijo neke stvari. Znanost je, v pravem pomenu besede, moč. Moč nad nečim. Moč manipulacije nečesa. Vsaka znanost nam pokaže zgolj, kako lahko nekaj manipuliramo, da nekaj dosežemo. Tako kemija kot fizika nam podajata znanje, da določene naravne danosti izkoristimo za dosego nečesa, kar želimo. Ravno tako tudi psihologija in sociologija. Obe nam ne povesta nič resnega o človeku, omogočata nam zgolj razumevanje, kako lahko človeka manipuliramo. Pri psihologiji gre mnogokrat celo za samomanipulacijo. Sociološki pojem družbe je znanstveni konstrukt, ki nam pomaga, da lažje razumemo, kako delovati na družbo, kot nam pojem gravitacijska sila pomaga pri gradnji hiše. Današnje politike si praktično ne moremo predstavljati brez vojske znanstvenikov, ki nenehno meri javno mnenje in poskuša ugotavljati, kako bi vplivala nanj. Znanost je osvoboditev, ker je moč nad stvarjo, in za znanost je stvar vse, kar opazuje.

Potreba po normiranju znanosti zato ni, kot mnogi menijo, napad na svobodo duha, saj znanost nima svobodnega duha, temveč oblastniškega. •